

05-4506832

pustaka.upsi.edu.my

Perpustakaan Tuanku Bainun
Kampus Sultan Abdul Jalil Shah

PustakaTBainun

ptbupsi

ESTETIKA UKIRAN KLIRIENG, SALONG DAN LIJENG DALAM KONTEKS INSTITUSI SOSIAL ORANG ULU DI DAERAH BELAGA DAN BARAM, SARAWAK

05-4506832

pustaka.upsi.edu.my

Perpustakaan Tuanku Bainun
Kampus Sultan Abdul Jalil Shah

PustakaTBainun

ptbupsi

ANANTHAN A/L NAGU

05-4506832

pustaka.upsi.edu.my

Perpustakaan Tuanku Bainun
Kampus Sultan Abdul Jalil Shah

PustakaTBainun

ptbupsi

05-4506832

pustaka.upsi.edu.my

Perpustakaan Tuanku Bainun
Kampus Sultan Abdul Jalil Shah

PustakaTBainun

ptbupsi

UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS

TAHUN 2018

05-4506832

pustaka.upsi.edu.my

Perpustakaan Tuanku Bainun
Kampus Sultan Abdul Jalil Shah

PustakaTBainun

ptbupsi

05-4506832

pustaka.upsi.edu.my

Perpustakaan Tuanku Bainun
Kampus Sultan Abdul Jalil Shah

PustakaTBainun

ptbupsi

**ESTETIKA UKIRAN KLIRIENG, SALONG DAN LIJENG DALAM KONTEKS
INSTITUSI SOSIAL ORANG ULU DI DAERAH BELAGA BARAM DAN
BARAM SARAWAK**

ANANTHAN A/L NAGU

**TESIS DIKEMUKAKAN BAGI MEMENUHI SYARAT UNTUK MEMPEROLEH
IJAZAH DOKTOR FALSAFAH (SENI HALUS)**

05-4506832

pustaka.upsi.edu.my

Perpustakaan Tuanku Bainun
Kampus Sultan Abdul Jalil Shah

PustakaTBainun

ptbupsi

FAKULTI SENI, KOMPUTERAN DAN INDUSTRI KREATIF
UNIVERSITI PENDIDIKAN SULTAN IDRIS

2018

05-4506832

pustaka.upsi.edu.my

Perpustakaan Tuanku Bainun
Kampus Sultan Abdul Jalil Shah

PustakaTBainun

ptbupsi

05-4506832

pustaka.upsi.edu.my

Perpustakaan Tuanku Bainun
Kampus Sultan Abdul Jalil Shah

PustakaTBainun

ptbupsi

INSTITUT PENGAJIAN SISWAZAH PERAKUAN KEASLIAN PENULISAN

Perakuan ini telah dibuat pada **10**(hari bulan) **MAC**.(bulan) 20**18**.

i. Perakuan pelajar :

Saya, **ANANTHAN A/L NAGU, P20102001334, FAKULTI SENI, KOMPUTERAN DAN INDUSTRI KREATIF** dengan ini mengaku bahawa disertasi/tesis yang bertajuk **ESTETIKA UKIRAN KLIRIENG, SALONG DAN LIJENG DALAM KONTEKS INSTITUSI SOSIAL ORANG ULU DI DAERAH BELAGA DAN BARAM, SARAWAK** adalah hasil kerja saya sendiri. Saya tidak memplagiat dan apa-apa penggunaan mana-mana hasil kerja yang mengandungi hak cipta telah dilakukan secara urusan yang wajar dan bagi maksud yang dibenarkan dan apa-apa petikan, ekstrak, rujukan atau pengeluaran semula daripada atau kepada mana-mana hasil kerja yang mengandungi hak cipta telah dinyatakan dengan sejelasnya dan secukupnya

Tandatangan pelajar

ii. Perakuan Penyelia:

Saya, **PROFESOR MADYA DR ABDUL HALIM BIN HUSAIN** dengan ini mengesahkan bahawa hasil kerja pelajar yang bertajuk **ESTETIKA UKIRAN KLIRIENG, SALONG DAN LIJENG DALAM KONTEKS INSTITUSI SOSIAL ORANG ULU DI DAERAH BELAGA DAN BARAM SARAWAK** dihasilkan oleh pelajar seperti nama di atas, dan telah diserahkan kepada Institut Pengajian Siswazah bagi memenuhi SEPENUHNYA syarat untuk memperoleh Ijazah **DOKTOR FALSAFAH SENI HALUS**.

Tarikh

Tandatangan Penyelia

**INSTITUT PENGAJIAN SISWAZAH /
INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES**

**BORANG PENGESAHAN PENYERAHAN
"[TESIS/DISERTASI/LAPORAN KERTAS PROJEK]"
DECLARATION OF "[THESIS/DISSERTATION/PROJECT PAPER FORM]"**

Tajuk / Title: Estetika Ukiran Klirieng, Salong dan Lijeng Dalam Konteks Institusi Sosial
Orang Ulu di Daerah Belaga dan Baram, Sarawak

No. Matrik / *Matric's No.*: P20102001334
Saya / I : ANANTHAN A/L NAGU

mengaku membenarkan [Tesis/Disertasi/Laporan-Kertas-Projek] (Doktor-Falsafah/Sarjana) * ini disimpan di Universiti Pendidikan Sultan Idris (Perpustakaan Tuanku Bainun) dengan syarat-syarat kegunaan seperti berikut:-

acknowledged that my [Thesis/Dissertation/Project-Paper] is kept at Universiti Pendidikan Sultan Idris (Tuanku Bainun Library) and reserves the right as follows:-

1. Tesis/Disertasi/Laporan Kertas Projek ini adalah hak milik UPSI.
The thesis is the property of Universiti Pendidikan Sultan Idris
2. Perpustakaan Tuanku Bainun dibenarkan membuat salinan untuk tujuan rujukan sahaja.
Tuanku Bainun Library has the right to make copies for the purpose of research only.
3. Perpustakaan dibenarkan membuat salinan Tesis/Disertasi ini sebagai bahan pertukaran antara Institusi Pengajian Tinggi.
The Library has the right to make copies of the thesis for academic exchange.
4. Perpustakaan tidak dibenarkan membuat penjualan salinan Tesis/Disertasi ini bagi kategori **TIDAK TERHAD**.
The Library is not allowed to make any profit for 'Open Access' Thesis/Dissertation.
5. Sila tandakan (✓) bagi pilihan kategori di bawah / *Please tick (✓) for category below:-*

☐ **SULIT/CONFIDENTIAL**

Mengandungi maklumat yang berdarjah keselamatan atau kepentingan Malaysia seperti yang termaktub dalam Akta Rahsia Rasmi 1972. / *Contains confidential information under the Official Secret Act 1972*

☐ **TERHAD/RESTRICTED**

Mengandungi maklumat terhad yang telah ditentukan oleh organisasi/badan di mana penyelidikan ini dijalankan. / *Contains restricted information as specified by the organization where research was done.*

☐ **TIDAK TERHAD / OPEN ACCESS**

(Tandatangan Pelajar/ Signature)

Tarikh: _____

(Tandatangan Penyelia / Signature of Supervisor)

& (Nama & Cop Rasmi / Name & Official Stamp)

Catatan: Jika Tesis/Disertasi ini **SULIT @ TERHAD**, sila lampirkan surat daripada pihak berkuasa/organisasi berkenaan dengan menyatakan sekali sebab dan tempoh laporan ini perlu dikelaskan sebagai **SULIT** dan **TERHAD**.

Notes: If the thesis is CONFIDENTIAL or RESTRICTED, please attach with the letter from the organization with period and reasons for confidentiality or restriction.

PENGHARGAAN

Penyelidik mahu mengambil kesempatan ini untuk merakamkan jutaan terima kasih yang ikhlas kepada penyelia iaitu Profesor Madya Dr Abdul Halim Bin Husain atas bimbingan, tunjuk ajar, kritikan dan kesabaran beliau dalam menggalakkan penyelidik sepanjang menjalankan projek ini. Terima kasih juga dirakamkan kepada Senator Ding Seling, Pegawai Pengkaji Majlis Adat Istiadat Sarawak dan Calvin Jemarang (Penasihat *Punan National Association*) yang telah banyak membantu penyelidik untuk mendapatkan maklumat-maklumat yang sahih dalam kajian ini. Sumbangan beliau ini amat berharga kepada penyelidik. Terima kasih juga dirakamkan kepada pihak Muzium Negara Kuala Lumpur, Muzium Negeri Kuching, Arkib Sarawak dan Pejabat Daerah Belaga yang banyak menyalurkan data-data yang amat bermakna dalam penyediaan kajian ini. Terima kasih juga diucapkan ke atas sumbangan Kapten Paneerselvam Velayutham dan Encik Murugan. Sumbangan mereka berdua ini tidak mungkin penyelidik lupakan kerana tanpa bantuan mereka tidak mungkin penyelidik dapat menghubungi etnik-etnik yang menetap di kawasan pedalaman di Belaga. Tidak ketinggalan juga penyelidik ingin mengucapkan jutaan terima kasih kepada semua penduduk Daerah Belaga yang telah melayan penyelidik sebagai ahli keluarga sendiri dengan menyediakan makan minum dan tempat penginapan yang selesa sepanjang kajian dijalankan di Daerah Belaga. Penyelidik juga ingin mengambil peluang ini untuk merakamkan penghargaan kepada isteri kesayangan saya Pn Senpagam Gurusamy ke atas pengorbanan dari segi masa dan ruang dalam menyelesaikan kajian ini. Pengorbanan beliau amat bermakna kepada diri penyelidik. Penyelidik mengharapkan semoga Tuhan membalas kebaikan semua pihak yang memberikan bantuan dalam menyiapkan kajian ini.

ESTETIKA UKIRAN KLIRIENG, SALONG DAN LIJENG DALAM KONTEKS INSTITUSI SOSIAL ORANG ULU DI DAERAH BELAGA DAN BARAM SARAWAK

ABSTRAK

Kajian kes kualitatif ini bertujuan untuk menjelaskan nilai-nilai estetika ukiran klirieng, salong dan lijeng dalam konteks institusi sosial Orang Ulu di Daerah Belaga dan Baram, Sarawak. Kajian ini dilakukan berdasarkan senario semasa dan permasalahan dalam konteks institusi sosial dalam menangani cabaran melestarikan estetika ukiran klirieng, salong dan lijeng mendepani arus globalisasi. Kutipan data kajian ini dilakukan di Rumah Panjang Punan Bah, di Rumah Panjang Tinjar, di Muzium Negeri Sarawak dan di Muzium Negara Kuala Lumpur. Sumber data utama diperoleh melalui temu bual terhadap sembilan orang informan dalam kalangan Orang Ulu yang berasal dari Belaga yang berumur antara 50 dan 90 tahun. Maklumat data lain diperoleh melalui kaedah pemerhatian, fotografi dan analisis dokumen. Kajian estetika ukiran klirieng, salong dan lijeng ini dilakukan berlandaskan prinsip-prinsip estetika oleh Zakaria Ali (1989) dan ciri-ciri institusi sosial yang telah dikemukakan oleh Hobbs dan Blank (1978). Dapatan kajian ini menunjukkan kepelbagaian motif yang mempunyai nilai estetika yang tinggi, menggambarkan prinsip perlambangan, bersatu, berguna, bermakna, berlawanan dan prinsip halus yang diadaptasi daripada unsur alam di Sarawak. Nilai estetika motif ukiran ini juga lebih menyerlah dengan terdapatnya simbol, ideologi dan kod tingkah laku yang berkait dengan institusi sosial masyarakat Orang Ulu. Implikasinya penekanan kepada pengembangan teori, kepentingan praktis dan pelestarian motif-motif ukiran klirieng, salong dan lijeng wajar dipelihara dan dilestarikan.

AESTHETIC VALUES OF THE KLIRIENG, SALONG DAN LIJENG CARVINGS IN THE SOCIAL INSTITUTIONAL CONTEXT OF THE ORANG ULU OF THE BELAGA AND BARAM DISTRICT IN SARAWAK

ABSTRACT

This qualitative study aims to explain the aesthetic values of the 'klirieng, salong dan lijeng' carvings in the social institutional context of the Orang Ulu of the Belaga and Baram District in Sarawak. This study was conducted based on the current scenario in the social institutional context of the said Orang Ulu and the challenges encountered in preserving this art in the face of globalization. The data collection was carried out at the Punan Bah Longhouse, the Tinjar Longhouse, the Sarawak State Museum and the National Museum in Kuala Lumpur. Nine Orang Ulu persons originating from Belaga, Sarawak, aged between 50 and 90 were the informants. The main source of data was interviews, which was substantiated by observations, photography and document analysis. This aesthetic study of the 'klirieng, salong dan lijeng' carvings was based on the aesthetical principles proposed by Zakaria Ali (1989) and the characteristics of social institutions put forth by Hobbs and Blank (1978). The findings show that the motifs discovered on the carvings were diversified, with high aesthetic values depicting various principles like symbolism, unity, usefulness, meaningfulness, antagonism and fineness, adapted from nature. The aesthetic values of the motif carvings become clearer with the existence of symbols, ideology and codes of conduct relevant to the social institution of the Orang Ulu community. The implication is that it emphasizes on the expansion of theory, the importance of continued practice and the deserved protection and preservation of the motif carvings.

KANDUNGAN

Muka surat

PENGHARGAAN	v
ABSTRAK	vi
ABSTRACT	vii
KANDUNGAN.....	viii
SENARAI JADUAL	xiii
SENARAI RAJAH.....	xiv
SENARAI GAMBAR	xv
SENARAI LAKARAN	xviii
SENARAI PETA.....	xvii
GLOSARI.....	xxx

BAB 1 PENDAHULUAN	1
1.0 Pengenalan.....	1
1.1 Latar Belakang.....	2
1.2 Pernyataan Masalah	11
1.3 Objektif Kajian	13
1.4 Persoalan Kajian	13
1.5 Kepentingan Kajian.....	14
1.6 Batasan Kajian	16
1.7 Kerangka Teori dan Kerangka Konseptual Kajian	17

1.7.1 Kerangka Teori.....	17
1.7.2 Kerangka Konseptual Kajian	25
1.8 Istilah Operasional.....	26
1.8.1 Estetika	26
1.8.2 Institusi Sosial	26
1.8.3 Klirieng, Salong dan Lijeng	27
1.8.4 Orang Ulu.....	29
1.9 Implikasi Kajian.....	29
1.10 Kesimpulan.....	30

BAB 2: SOROTAN KAJIAN.....32

2.0 Pengenalan.....	32
2.1 Kajian Literatur.....	32
2.2 Latar Belakang Sarawak.....	39
2.3 Orang Ulu Sarawak	44
2.4 Kawasan Penempatan Orang Ulu	45
2.5 Kebudayaan Orang Ulu	45
2.6 Klirieng, Salong dan Lijeng (Tiang Kematian).....	71
2.7 Estetika Klirieng, Salong dan Lijeng	76
2.8 Etnik-etnik Yang Terlibat Dengan Ukiran Klirieng, Salong dan Lijeng ..	83
2.8.1 Etnik Berawan	84
2.8.2 Etnik Kejaman	85
2.8.3 Etnik Punan	86

2.8.4 Etnik Sekapan	87
---------------------------	----

2.9 Kesimpulan	88
----------------------	----

BAB 3 METODOLOGI.....	90
------------------------------	-----------

3.0 Pengenalan.....	90
---------------------	----

3.1 Tinjauan Awal.....	94
------------------------	----

3.1.1 Peranan Pengkaji.....	95
-----------------------------	----

3.1.2 Subjek Kajian	95
---------------------------	----

3.1.3 Batasan Tempat	96
----------------------------	----

3.1.4 Mengenal Pasti Teknik Pengumpulan Data.....	96
---	----

3.2 Kajian Lapangan	96
---------------------------	----

3.3 Kaedah Kajian	99
-------------------------	----

3.3.1 Kajian Perpustakaan.....	101
--------------------------------	-----

3.3.2 Pemerhatian	102
-------------------------	-----

3.3.3 Temu Bual	106
-----------------------	-----

3.3.4 Fotografi	109
-----------------------	-----

3.3.5 Catatan Jurnal	110
----------------------------	-----

3.3.6 Pelbagai Dokumen.....	111
-----------------------------	-----

3.3.7 Rakaman Video	112
---------------------------	-----

3.3.8 Triangulasi	114
-------------------------	-----

3.4 Batasan Bahan Visual.....	115
-------------------------------	-----

3.5 Informan Kajian	117
---------------------------	-----

3.5 Kesimpulan.....	127
---------------------	-----

BAB 4 BENTUK, MOTIF DAN NILAI ESTETIKA UKIRAN KLIRIENG DAN SALONG (LOKASI MUZIUM SARAWAK DAN MUZIUM NEGARA)128

4.0 Pengenalan.....	128
4.1 Klirieng Punan	129
4.2 Salong Segaham	166
4.3 Klirieng Sungai Pila.....	213
4.4 Klirieng Sungai Bah	232

BAB 5 BENTUK, MOTIF DAN NILAI ESTETIKA UKIRAN KLIRIENG DAN LIJENG (LOKASI : PUNAN BAH DAN TINJAR)..... 247

5.0 Pengenalan.....	247
5.1 Klirieng Punan Bah 1	248
5.2 Klirieng Punan Bah 2	262
5.3 Lijeng Tinjar	279
5.4 Analisis Keseluruhan Klirieng, Salong dan Lijeng Orang Ulu di Daerah Belaga dan Baram)	292
5.5 Kesimpulan.....	297

BAB 6 KESIMPULAN DAN CADANGAN298

6.0 Pengenalan.....	298
6.1 Rumusan Dan Perbincangan Dapatan Kajian.....	299
6.2 Bentuk-bentuk Klirieng, Salong dan lieng Orang Ulu.....	299
6.3 Motif-motif Ukiran Klirieng, Salong dan Lijeng Orang Ulu.....	301
6.4 Nilai Estetik Klirieng Orang Ulu.....	307

6.5 Klirieng, Salong, Lijeng Sebagai Simbol, Ideologi dan Tingkah Laku.....	313
6.6 Cadangan	319
RUJUKAN.....	322

SENARAI JADUAL

JADUAL

Muka surat

Jadual 2.1 Penduduk Sarawak	44
Jadual 3.1 Tarikh dan Jangka Masa Kajian Lapangan Dijalankan	102
Jadual 3.2 Bilangan Klirieng dan Lokasinya kini	120
Jadual 5.1 Ketinggian dan Ukur lilit setiap klirieng di Daerah Belaga	293
Jadual 5.2 Motif-motif Ukiran yang terdapat pada klirieng Orang Ulu	294
Jadual 5.3 Motif-motif dalam konteks Institusi Sosial Orang Ulu	296

SENARAI RAJAH

RAJAH

Muka surat

Rajah1.2 Prinsip Estetika Zakaria Ali (1989)	21
Rajah1.3 Elemen-elemen Institut Sosial Hobbs & Blank	23
Rajah1.4 Kerangka Teori Estetika Klirieng Orang Ulu	24
Rajah 1.5 Rangka Konsepsual Kajian	25

SENARAI GAMBAR

GAMBAR	Muka surat
Gambar 1.1: Penyelidik Bersama Klirieng Punan Bah 1	5
Gambar 2.1 : Motif <i>Ulei Inan Benyai Uva</i> (corak kulit ular sawa)	34
Gambar 2.2: Rumah Panjang Uma Balui Liko - Sungai Asap Koyan, Belaga	52
Gambar 2.3: Rumah Panjang Punan Bah – Belaga	52
Gambar 2.4: Rumah Panjang Apau Gun, Tinjar	53
Gambar 2.5: Rumah Sekapan Panjang – Belaga	53
Gambar 2.6 : Parang ilang terkenal dalam kalangan etnik Punan	65
Gambar 2.7 : Kerusi atau Kelesik Ketua Etnik	66
Gambar 2.8 : Bekas membawa bayi “abik” (<i>Baby Carrier</i>)	66
Gambar 2.9 : Alat Muzik Sape	67
Gambar 2.10 : Perisai atau Teloveang	68
Gambar 2.11 : Rupa bentuk salong	69
Gambar 2.12: Tegulun	70
Gambar 2.13: Topeng Ritual	71
Gambar 2.14 : Salong yang ditempatkan di Muzium Sarawak	72
Gambar 2.15: Ukiran pada salong yang terdapat di Muzium Sarawak	73
Gambar 2.16 : Lijeng yang masih terdapat di Daerah Baram, Sarawak	75
Gambar 2.17: Tiang klirieng milik Inan Tuyan	76

Gambar 3.1	Encik Ding Seling	119
Gambar 3.2	Encik Teli Ngo	120
Gambar 3.3	Encik Miku Loyang	121
Gambar3.4	Gelangan Tingkang	122
Gambar 3.5	Encik Anyi Mukak	123
Gambar 3.6	Encik.Pemanca Ajang Sirek	123
Gambar 3.7	Encik Cr Melai Alang	124
Gambar 3.8	Encik Edward Higu	125
Gambar 3.9	Watiqah Perlantikan :Darjat yang Amat Mulia Bintang Sarawak	126
Gambar3.10	Encik Jok Laing	126
Gambar 4.1	Klirieng Punan	130
Gambar 4.2	7 Bahagian Klirieng Punan	131
Gambar 4.3	Bahagain 1 Klirieng Punan	133
Gambar 4.4	Motif figura 1 di Bahagian 2 Klirieng Punan	135
Gambar 4.5	Motif Figura 2 di Bahagian 2 Klirieng Punan	137
Gambar 4.6	Pengendong bayi bermanik	138
Gambar 4.7	Dinding kantin milik Datin Devong Anyie di Ba'anak	139
Gambar 4.8	Tapung (perhiasan kepala)	139
Gambar 4.9	Motif Otu 1 di Bahagian 3 Klirieng Punan	142
Gambar 4.10	Motif Otu 2 di Bahagian 3 Klirieng Punan	143
Gambar 4.11	Motif Otu 3 di Bahagian 3 Klirieng Punan	145
Gambar 4.12	Bentuk Motif Lintah di Bahagain 4 Klirieng Punan	146
Gambar 4.13	Corak motif lintah tersusun di Bahagain 4 Klirieng Punan	147
Gambar 4.14	Posisi Tempayan di dalam Klirieng di Bahagian 4 Klirieng Punan	151
Gambar 4.15	Motif Otu 1 di Bahagian 5 Klirieng Punan	153
Gambar 4.16	Motif Otu 2 di Bahagian 5 Klirieng Punan	155

Gambar 4.17 Motif Otu 3 di Bahagian 5 Klirieng Punan	156
Gambar 4.18 : Motif Ulei Inan Benyai	158
Gambar 4.19 Motif wajah dan rupa positif dan negatif	160
Gambar 4.20 Motif Gong di Bahagian 7 Klirieng Punan	162
Gambar 4.21 Gong (alat muzik tradisi Orang Ulu)	164
Gambar 4.22 Lakaran 4.25: Motif Tali di Bahagian 7 Klirieng Punan	164
Gambar 4.23 : Salong Segaham	167
Gambar 4.24 : Sejarah Salong Segaham	172
Gambar 4.25 Empat Bahagian Salong Segaham	173
Gambar 4.26 Salong yang terletak pada bahagian 1 Salong Segaham	175
Gambar 4.27 Bahagian Salong Dari Perspektif Kanan	176
Gambar 4.28 Bahagian Salong dari Perspektif Kiri	177
Gambar 4.29 Bahagian salong dari perspektif hadapan	177
Gambar 4.30 Bahagian salong dari perspektif hadapan	178
Gambar 4.31 Cucuk Atap (ekeng kelawait) Bahagian Tepi Kiri dan Kanan	181
Gambar 4.32 Cucur Atap (ekeng kelawit) Bahagian Kiri dan Kanan	182
Gambar 4.33 Papan Perabong Bahagian Tengah	183
Gambar 4.34 Motif Burung Kenyalang di Hujung Papan Perabong	183
Gambar 4.35 Perkembangan Motif Burung Kenyang	184
Gambar 4.36 Hiasan Ekeng Akah Kelaban di Penjuru Salong	187
Gambar 4.37 Motif Otu 1 di Bahagian 2 Salong Segaham	189
Gambar 4.38 Motif Otu 2 di Bahagian 2 Salong Segaham	190
Gambar 4.39 Motif Otu 3 di Bahagian 2 Salong Segaham	191

Gambar 4.40 Motif Otu 4 di Bahagian 2 Salong Segaham	192
Gambar 4.41 Motif Buah Tengkawang	192
Gambar 4.42 Motif tali di Bahagian 2 Salong Segaham	194
Gambar 4.43 Corak Motif Lintah (bahagian hadapan) di Bahagian 2	195
Gambar 4.44 Motif Lintah Tersusun (Bahagian Belakang) di Bahagian 2 Salong	196
Gambar 4.45 Motif Otu 1 di Bahagian 3 Salong Segaham	198
Gambar 4.46 Motif Otu 2 di Bahagian 3 Salong Segaham	199
Gambar 4.47 Motif Otu 3 di Bahagian 3 Salong Segaham	200
Gambar 4.48 Motif Otu 4 di Bahagian 3 Salong Segaham	201
Gambar 4.49 Motif Otu 5 di Bahagian 3 Salong Segaham	202
Gambar 4.50 Motif Otu 6 di Bahagian 3 Salong Segaham	203
Gambar 4.51 Bahagian 4 Salong Segaham	204
Gambar 4.52 Motif Otu 1 di Bahagian 4 Salong Segaham	205
Gambar 4.53 Motif Otu 2 di Bahagian 4 Salong Segaham	206
Gambar 4.54 Motif Otu 3 di Bahagian 4 Salong Segaham	207
Gambar 4.55 Bahagian pangkal klirieng yang masih tertanam di tebing	208
Gambar 4.56 Motif Otu 4 di Bahagian 4 Salong Segaham	208
Gambar 4.57 Motif lintah tersusun dan lakarannya (bahagian hadapan)	209
Gambar 4.58 Motif lintah tersusun dan lakarannya(bahagian belakang)	210
Gambar 4.59 4 Motif di sebalik ukiran silat di Bahagian 4 Salong Segaham	211
Gambar 4.60 Papan Penerangan di Muzium Negara	213
Gambar 4.61 Klirieng Sungai Pila	214
Gambar 4.62 Klirieng Sungai Pila yang diahagikan kepada 5 bahagian	215

Gambar 4.63 Masyarakat Orang Ulu dalam posisi cangkung	218
Gambar 4.64 Figura 1 di Bahagian 2 Klirieng Sungai Pila	219
Gambar 4.65 Figura 2 di Bahagian 2 Klirieng Sungai Pila	220
Gambar 4.66 Figura 3 di Bahagian 2 Klirieng Sungai Pila	220
Gambar 4.67 Motif Tali di Bahagian 2 Klirieng Sungai Pila	221
Gambar 4.68 Otu 1 di Bahagian 3 Klirieng Sungai Pila	223
Gambar 4.69 Otu 2 di Bahagian 3 Klirieng Sungai Pila	223
Gambar 4.70 Otu 3 di Bahagian 3 Klirieng Sungai Pila	224
Gambar 4.71 Motif Lintah Tersusun di Bahagian 4 Klirieng Sungai Pila	225
Gambar 4.72 Otu 1 di Bahagian 5 Klirieng Sungai Pila	226
Gambar 4.73 Wanita Orang Ulu Dengan Cuping Telinga Panjang	227
Gambar 4.74 Otu 2 di Bahagian 5 Klirieng Sungai Pila	228
Gambar 4.75 Tumbuhan Paku Pakis	228
Gambar 4.76 Motif lintah tersusun dengan corak ulangan	230
Gambar 4.77 Klirieng Sungai Bah	233
Gambar 4.78 Klirieng Sungai Bah yang dibahagikan kepada 3 bahagian	234
Gambar 4.79 Bumbung Klirieng di Bahagian 1 Klirieng Sungai Bah	236
Gambar 4.80 Motif Otu 1 di Bahagian 1 Klirieng Sungai Bah	239
Gambar 4.81 Motif Otu 2 di Bahagian 1 Klirieng Sungai Bah	239
Gambar 4.82 Mata Pune	240
Gambar 4.83 Motif lintah tersusun di Bahagian 2 Klirieng Sungai Bah	241
Gambar 4.84 Motif-motif kecil yang terselindung di sebalik motif lintah	242
Gambar 4.85 Pucuk rebung yang diguna dalam ukiran	244
Gambar 4.86 Bahagian dasar Klirieng Sungai Bah	245

Gambar 5.1	Jalan tanah becak yang dipenuhi dengan belukar	249
Gambar 5.2	Klirieng yang terbakar di Rumah Panjang Punan	250
Gambar 5.3	Kawasan klirieng sedang dibersihkan	251
Gambar 5.4	Penyelidik Bersama Klirieng Punan Bah 1	251
Gambar 5.5	Klirieng Punan Bah 1 yang dibahagikan kepada 4 bahagian	252
Gambar 5.6	Bahagian 1 Klirieng Punan Bah1	255
Gambar 5.7	Tumbuhan Paku Midin/Spiral/Suhur	256
Gambar 5.8	Bahagian 2 klirieng Punan Bah 1	258
Gambar 5.9	Bahagian 3 Klirieng Punan Bah 1	260
Gambar 5.10	Bahagian Dasar Klirieng Punan Bah 1	261
Gambar 5.11	Penyelidik Bersama Klirieng Punan Bah 2	262
Gambar 5.12	Klirieng Punan Bah 2 yang dibahagikan kepada 5 bahagian	263
Gambar 5.13	Figura 1 di Bahagian 1 Klirieng Punan Bah 2	266
Gambar 5.14	Figura 1 dan tapak tangan bermotif flora	266
Gambar 5.15	Motif figura 2 di Bahagian 1 Klirieng Punan Bah 2	267
Gambar 5.16	Motif figura 2 di Bahagian 1 Klirieng Punan Bah 2	267
Gambar 5.17	Motif figura 2 di Bahagian 1 Klirieng Punan Bah 2	268
Gambar 5.18	Motif figura 3 di Bahagian 1 Klirieng Punan Bah 2	269
Gambar 5.19	Motif Otu 1 di Bahagian 2 Klirieng Punan Bah 2	270
Gambar 5.20	Motif Otu 1 dan lakaran motif sulur pada jari	270
Gambar 5.21	Motif Otu 2 di Bahagian 2 Klirieng Punan Bah 2	271
Gambar 5.22	Motif Otu 2 dan ukiran pada bahagian telinga	271
Gambar 5.23	Motif Otu 3 di Bahagian 2 Klirieng Punan Bah 2	273

Gambar 5.24	Figura terselindung	273
Gambar 5.25	Motif Lintah 3 di Bahagian 3 Klirieng Punan Bah 2	274
Gambar 5.26	Motif Pelanduk dan Bentuk Piramid	275
Gambar 5.27	Bahagian Dasar Klirieng Diselubungi Paku Pakis	277
Gambar 5.28	Penyelidik bersama Lijeng di kawasan hutan di Tinjar	280
Gambar 5.29	Bahagian-bahagian Lijeng Tinjar	281
Gambar 5.30	Salong di Bahagian 1 Lijeng Tinjar	283
Gambar 5.31	Motif Otu di Bahagian 2 l Lijeng Tinjar	284
Gambar 5.32	Bahagian 4 Lijeng Tinjar	288
Gambar 5.33	Ukiran Motif Kumbang Kelapa atau Tanduk Muang	289
Gambar 5.34	Kumbang Kelapa	290
Gambar 5.35	Klirieng, Salong, Lijeng yang dianalisis di daerah Belaga dan	293
Gambar 6.1	Motif Otu yang kaya dengan prinsip halus	308
Gambar 6.2	Klirieng Punan yang mempunyai prinsip berguna	309
Gambar 6.3	Motif lintah di Klirieng Punah Bah 1 dengan prinsip bersatu/	310
Gambar 6.4	Motif tali di salong Segaham dengan prinsip berlawanan	311
Gambar 6.5	Motif gong yang mempunyai prinsip perlambangan	312
Gambar 6.6	Motif pelanduk yang diukir dengan prinsip bermakna	313

SENARAI LAKARAN

LAKARAN	Muka surat
Lakaran 4.1 Keratan Rentas 7 Bahagian Klirieng Punan	132
Lakaran 4.2 Bahagain 2 Klirieng Punan	135
Lakaran 4.3 Motif figura manusia di bahagian 2 Klirieng Punan	137
Lakaran 4.4 Motif Figura 2 di bahagian 2 Klirieng Punan	137
Lakaran 4.5 Bahagain 3 Klirieng Punan	140
Lakaran 4.6 Motif Otu 1 di bahagian 3 Klirieng Punan	142
Lakaran 4.7 Motif Otu Antu 2 di bahagian 3 Klirieng Punan	143
Lakaran 4.8 Motif Otu 3 di bahagian 3 Klirieng Punan	145
Lakaran 4.9 Bahagain 4 Klirieng Punan	145
Lakaran 4.10 Bentuk motif lintah di bahagian 4 Klirieng Punan	146
Lakaran 4.11 Corak motif lintah tersusun di bahagian 4 Klirieng Punan	147
Lakaran 4.12 Motif Lintah Positif	149
Lakaran 4.13 Motif Lintah Negatif	150
Lakaran 4.14 Bahagain 5 Klirieng Punan	152
Lakaran 4.15 Motif Otu 1 di Bahagain 5 Klirieng Punan	153
Lakaran 4.16 Motif Otu 2 di Bahagain 5 Klirieng Punan	155
Lakaran 4.17 Motif Otu 3 di Bahagain 5 Klirieng Punan	156
Lakaran 4.18 Keratan Rentas Bahagain 6 Klirieng Punan	157
Lakaran 4.19 Lakaran Ulei Inan Benyai	158
Lakaran 4.20 Motif Lakaran Ulei Inan Benyai	159
Lakaran 4.21 Motif rupa positif dan rupa negatif	160
Lakaran 4.22 Bahagain 7 Klirieng Punan	161

Lakaran 4.23 Motif Gong di bahagian 7 Klirieng Punan	162
Lakaran 4.24 Imej motif titik timbul	162
Lakaran 4.25 Motif Tali di Bahagain 7 Klirieng Punan	164
Lakaran 4.26 Keratan rentas 4 bahagian klirieng	174
Lakaran 4.27 Motif Aso atau Anjing	179
Lakaran 4.28 Motif Naga	180
Lakaran 4.29 Motif Naga Abstrak	180
Lakaran 4.30 Cucur Atap (ekeng kelawait) Bahagian kiri dan kanan	181
Lakaran 4.31 Cucur Atap (ekeng kelawait) Bahagian kiri dan kanan	182
Lakaran 4.32 Papan Perabong Bahagian Tengah	183
Lakaran 4.33 Perkembangan Motif Kenyalang	184
Lakaran 4.34 Perkembangan Motif Kenyalang	184
Lakaran 4.35 Bulu Burung Kenyalang	185
Lakaran 4.36 Motif burung kenyalang di Bahagian 1 Klirieng Segaham	186
Lakaran 4.37 Lakaran Hiasan Ekeng Akah Kelaban di Penjuru Salong	187
Lakaran 4.38 Bahagian 2 Salong Segaham	188
Lakaran 4.39 Motif Otu 1 di Bahagian 2 Salong Segaham	189
Lakaran 4.40 Motif Otu 2 di Bahagian 2 Salong Segaham	190
Lakaran 4.41 Motif Otu 3 di Bahagian 2 Salong Segaham	191
Lakaran 4.42 Motif Otu 4 di Bahagian 2 Salong Segaham	192
Lakaran 4.43 Motif Buah Tengkawang	193
Lakaran 4.44 Corak Motif Lintah (bahagian hadapan) Salong Segaham	195
Lakaran 4.45 Motif Lintah Tersusun (bahagian belakang) Salong g Segaham	196
Lakaran 4.46 Silat di Bahagian 2 Salong Segaham	196
Lakaran 4.47 Bahagian 3 Salong Segaham	197
Lakaran 4.48 Motif Otu 1 di Bahagian 3 Salong Segaham	198
Lakaran 4.49 Motif Otu 2 di Bahagian 3 Salong Segaham	199
Lakaran 4.50 Motif Otu 3 di Bahagian 3 Salong Segaham	200

Lakaran 4.51 Motif Otu 4 di Bahagian 3 Salong Segaham	201
Lakaran 4.52 Motif Otu 5 di Bahagian 3 Salong Segaham	202
Lakaran 4.53 Motif Otu 6 di Bahagian 3 Salong Segaham	203
Lakaran 4.54 Bahagian 4 Salong	204
Lakaran 4.55 Motif Otu 1 di Bahagian 4 Salong Segaham	205
Lakaran 4.56 Motif Otu 2 di Bahagian 4 Salong Segaham	206
Lakaran 4.57 Motif Otu 3 di Bahagian 4 Salong Segaham	207
Lakaran 4.58 Motif Otu 4 di Bahagian 4 Salong Segaham	208
Lakaran 4.59 Motif lintah tersusun (bahagian hadapan) Salong Segaham	209
Lakaran 4.60 Motif lintah tersusun (bahagian belakang) Salong Segaham	210
Lakaran 4.61 Keratan Rentas 6 bahagian Klirieng Sungai Pila	216
Lakaran 4.62 Figura 1 di Bahagian 2 Klirieng Sungai Pila	219
Lakaran 4.63 Figura 2 di Bahagian 2 Klirieng Sungai Pila	220
Lakaran 4.64 Figura 3 di Bahagian 2 Klirieng Sungai Pila	220
Lakaran 4.65 Keratan Rentas Panjang Bahagian 2 Klirieng Sungai Pila	221
Lakaran 4.66 Otu 1 di Bahagian 3 Klirieng Sungai Pila	223
Lakaran 4.67 Otu 2 di Bahagian 3 Klirieng Sungai Pila	223
Lakaran 4.68 Lakaran Motif Siku Kelawar	224
Lakaran 4.69 Otu 3 di Bahagian 3 Klirieng Sungai Pila	224
Lakaran 4.70 Motif Lintah Tersusun di Bahagian 4 Klirieng Sungai Pila	225
Lakaran 4.71 Otu 1 di Bahagian 5 Klirieng Sungai Pila	226
Lakaran 4.72 Motif Otu 2 di Bahagian 5 Klirieng Sungai Pila	228
Lakaran 4.73 Motif kelawit-kawit	229
Lakaran 4.74 Motif kelawit tunggal	229
Lakaran 4.75 Motif lintah tersusun di bahagian 6 Klirieng Sungai Pila	230
Lakaran 4.76 Keratan Rentas klirieng Sungai Bah	235
Lakaran 4.77 Bahagian 1 Klirieng Sungai Bah	237
Lakaran 4.78 Motif Buaya	237

Lakaran 4.79 Motif Otu 1 di Bahagian 1 Klirieng Sungai Bah	239
Lakaran 4.80 Motif Otu 2 di Bahagian 1 Klirieng Sungai Bah	239
Lakaran 4.81 Mata Pune	240
Lakaran 4.82 Motif lintah tersusun di Bahagian 2	241
Lakaran 4.83 Motif pucuk rebung	244
Lakaran 5.1 Keratan rentas klirieng Punan bah 1	253
Lakaran 5.2 Bahagian 1 Klirieng Punan Bah1	254
Lakaran 5.3 Jari dengan hiasan sulur	255
Lakaran 5.4 Motif paku midin	256
Lakaran 5.5 Hidung Figura	257
Lakaran 5.6 Keratan Rentas Bahagian 2 Klirieng Punan Bah 1	258
Lakaran 5.7 Bahagian 3 Klirieng Punan Bah 1	260
Lakaran 5.8 Keratan Rentas klirieng Punan Bah 2	264
Lakaran 5.9 Rentasan Bahagian 1 Klirieng Punan Bah 2	265
Lakaran 5.10 Figura 1 di Bahagian 1 Klirieng Punan Bah 2	266
Lakaran 5.11 Figura 1 dan tapak tangan bermotif flora	266
Lakaran 5.12 Motif figura 2 di Bahagian 1 Klirieng Punan Bah 2	267
Lakaran 5.13 Motif figura 3 di Bahagian 1 Klirieng Punan Bah 2	269
Lakaran 5.14 Rentasan Bahagian 2 Klirieng Punan Bah 2	270
Lakaran 5.15 Motif Otu 1 di Bahagian 2	270
Lakaran 5.16 Motif Otu 2 di Bahagian 2 Klirieng Punan Bah 2	271
Lakaran 5.17 Lakaran Cacing Meliuk	272
Lakaran 5.18 Motif Otu 3 di Bahagian 2 Klirieng Punan Bah 2	273
Lakaran 5.19 Rentasan di Bahagian 3 Klirieng Punan Bah 2	274
Lakaran 5.20 Motif Lintah 3 di Bahagian 3 Klirieng Punan Bah 2	274
Lakaran 5.21 Rentasan Bahagian 4 Klirieng Punan Bah 2	275
Lakaran 5.22 Motif Pelanduk	276
Lakaran 5.23 Rentasan Bahagian 5 Klirieng Punan Bah 2	277

Lakaran 5.24	Keratan Rentas 5 bahagian Lijeng Tinjar	282
Lakaran 5.25	Motif Otu di Bahagian 2 Lijeng Tinjar	285
Lakaran 5.26	Keratan Rentas Bahagian 3 Lijeng Tinjar	286
Lakaran 5.27	Motif Harimau	287
Lakaran 5.28	Motif Harimau di Bahagian 3 Lijeng Tinjar	287
Lakaran 5.29	Bahagian 4 Lijeng Tinjar	288
Lakaran 5.30	Keratan Rentas Bahagian 5 Lijeng Tinjar	289
Lakaran 5.31	Motif Kumbang Kelapa/Tanduk Muang di Lijeng Tinjar	290
Lakaran 5.32	Motif Kumbang Kelapa/Tanduk Muang	291

SENARAI PETA

PETA	Muka surat
Peta 1.1: Lokasi Daerah Belaga dan Klirieng, Salong dan Lijeng yang ditemui	9
Peta 2.1 : Kedudukan Sarawak dalam Kepulauan Borneo	40
Peta 2.2 : Bahagian-bahagian dalam Sarawak	41
Peta 2.3: Taburan Penduduk Orang Ulu di Daerah Belaga, Sarawak	45
Peta 5.1 : Kedudukan Punan Bah Di Sarawak	248

GLOSARI

Antu: Wajah seperti hantu

Adat Bungan: Adat Bungan ini adalah kesinambungan daripada Adat Lali tetapi telah dicampur adukan dengan pengaruh Kristian.

Adat Lali: Kepercayaan tradisi. Adat Lali banyak bergantung kepada ramalan-ramalan tertentu.

Adet Nyiho: Adat untuk menandakan permulaan atau berakhirnya suatu kerja yang penting.

Asen: Stratifikasi sosial ms 67

Apin: Kembar

Aso: Anjing

Baling Uting: Roh yang paling popular dalam Adat Bungan.

Belon Angkabang: Buah tengkawang

Bungan Malan dan Lake Pesilong: Barangan ini dipersembahkan kepada dewa-dewi untuk mendapatkan perlindungan dan berkat.

Burak: Sejenis arak

Dayung: Dukun

Dayung Tua: Upacara memohon kesihatan yang baik dan mendapat perlindungan daripada syaitan.

Dippen: Orang biasa dari kelas rendah iaitu orang gaji dan hamba abdi

Ekeng: Lukisan tradisi Orang Ulu

Ekeng Akah Kelaban: Keempat-empat bahagian penjuru yang dihiasi dengan ukiran dalam bentuk memanjang.

Ekeng Kelawit: Cucur atap di bahagian tepi salong

Hapau: Rumah mempunyai atap tajam

Ipoi: Keturunan akibat perkahwinan campur keturunan orang mulia dari kelas tertinggi dan rendah

Ipu Lu-Ong: Keturunan orang mulia yang rendah dan kelas ini wujud akibat perkahwinan campur keturunan orang mulia dari kelas tertinggi dan rendah

Kabok: Cicak

Kalong: Lukisan tradisi Orang Ulu (Bahasa Kenyah)

Kelawit-kawit: Tumbuh-tumbuhan seperti paku-pakis

Kelirieng: Tiang perkuburan

Klirieng: Tiang perkuburan

Kliring: Tiang perkuburan

Lalie Kahi Beni: Memohon benih padi yang elok

Lake Pesilong: Upacara ayam dan babi yang akan disembahkan kepada Bungan Malan dan Lake Pesilong di bahagian tinggi ladang yang baru dibakar.

Lenjau: Harimau

Lungun balang: Keranda istimewa berbentuk harimau

Mamat: Upacara Kaum Kenyah yang menggunakan jaket/baju daripada kulit pokok yang digunakan pada perayaan *mamat*. Ia dikaitkan dengan ritual keinginan kaum lelaki untuk memenggal kepala musuh.

Mandau: Parang

Maren Aya: Kelas tertinggi

Maren Bio: Kelas tertinggi

Melah/Pelah: Upacara darah babi yang disembelih pula akan digunakan dalam upacara Melah/Pelah manakala anggota babi seperti hati dan pundi hempedu digunakan sebagai petunjuk kepada keadaan yang buruk atau petanda tertentu.

Mulung: Sagu

Nyeho: Ramalan-ramalan

Nyiho: Sejenis burung

Pakan Lebau Duman: Sejenis upacara yang diadakan setelah selesai musim berladang. Ia merupakan upacara untuk tanah ladang.

Panyin: Orang biasa dari kelas rendah iaitu orang gaji dan hamba abdi

Perisai: Alat untuk pertahanan Orang Ulu. Perisai ini dipenuhi dengan pelbagai ukiran.

Pokok Belian: Sejenis kayu keras yang tidak mudah reput oleh cuaca dan serangan serangga

Puo: Stratifikasi sosial

Orang Ulu: Penduduk ulu sungai dan penduduk asli di kawasan luar bandar yang mendiami kawasan pedalaman iaitu kawasan ulu sungai-sungai besar di Sarawak

Salong: Tempat menyimpan tulang-tulang si mati.

Sape: Sejenis alat muzik Orang Ulu

Tapung: Perhiasan kepala

Tegundo: Patung yang diletakkan di sepanjang perjalanan ke rumah panjang.

Tingang: Burung kenyalang

Tuaumo lake tua: Ketua kaum, penghulu, pemancar serta temenggung

Uwe: Ubi kayu

BAB 1

PENDAHULUAN

1.0 Pengenalan

Dalam bab ini latar belakang masalah dan pernyataan masalah kajian dibincangkan secara terperinci agar pembaca dapat gambaran awal tentang kajian ini. Bab ini juga menjelaskan tujuan kajian, persoalan kajian dan kepentingan kajian yang berlandaskan pendekatan kualitatif. Kajian ini juga telah mengemukakan teori yang bersesuaian untuk menghuraikan estetika ukiran klirieng, dan lijeng dalam konteks institusi sosial Orang Ulu di Sarawak secara terperinci. Di samping itu, laporan kajian yang sistematik mengikut bab juga disertakan agar dapat memudahkan pembaca memahami kajian ini. Setiap petikan dan pernyataan yang dikemukakan dalam kajian ini disertakan dengan sumber rujukan yang sah.

1.1 Latar Belakang

Orang Ulu merupakan antara etnik minoriti di Sarawak yang mempunyai kehebatan yang tersendiri dalam bidang kesenian. Istilah Orang Ulu boleh ditafsirkan sebagai penduduk ulu sungai dan penduduk asli di kawasan luar bandar yang mendiami kawasan pedalaman, iaitu kawasan ulu sungai-sungai besar di Sarawak (Morrison, 1957). Istilah Orang Ulu telah digunakan sejak zaman pemerintahan James Brooke lagi. Pada waktu itu, istilah Orang Ulu merujuk kepada etnik Kayan dan Kenyah sahaja. Apabila etnik ini datang ke kawasan pasar atau pusat pentadbiran di sebelah hilir, mereka membahaskan diri mereka sebagai “Orang Ulu”.

Selain itu, faktor lain yang berperanan memperkenalkan istilah Orang Ulu kepada masyarakat luar ialah kesan sebaran oleh para pedagang Brunei dan pedagang Cina. Menurut sumber lisan, apabila para pedagang ini kembali ke pusat pentadbiran, mereka membawa bersama-sama barang-barang dagangan seperti produk-produk hutan, bahan makanan dan sebagainya (Jeffrey Jalong, 2001). Apabila berbincang dengan rakan dagang yang lain, mereka memberitahu bahawa barang-barang dagangan yang dibawa mereka itu dibeli daripada orang di hulu, iaitu “Orang Ulu”. Istilah Orang Ulu telah digunakan secara rasmi pada tahun 1958, iaitu dalam Ordinan Undang-Undang Adat Peribumi (Gala. G. dan Wan Ding G. L., 1989). Pada 28 Oktober 1966, istilah “Orang Ulu” muncul sekali lagi dengan penubuhan satu pertubuhan sosial, Orang Ulu National Association (Liana Chua, 2012). Orang Ulu dalam kajian ini merujuk kepada etnik Punan, Kejaman dan Berawan yang secara langsung terlibat dengan penghasilan klirieng, salong dan lijeng.

Orang Ulu amat terkenal dengan penghasilan ukiran seni. Estetika seni mereka dapat dilihat daripada penghasilan topeng, alat pengendong bayi, gong, ukiran parang, dan kraf yang disusun dengan manik-manik. Salah satu hasil ukiran Orang Ulu yang tidak boleh disangkal kehebatannya ialah penghasilan klirieng, salong dan lijeng. Ia telah dihasilkan oleh etnik Punan, Kejaman dan Berawan. Menurut Chin (1980) walaupun ukiran klirieng ini tidak mempunyai keistimewaan seperti Angkor Wat ataupun Borobudur namun kesenian dan budaya Orang Sarawak tidak kurang dari segi uniknya. Klirieng atau tiang perkuburan yang diukir untuk pemimpin yang sudah mati, imej burung kenyalang yang penuh dengan ukiran yang dikaitkan dengan pesta gawai burung dan ukiran imej penyembuh penyakit oleh kaum Melanau merupakan beberapa contoh keunikan ukiran etnik ini dan ia jelas dapat dilihat seperti berikut:

“Although there are no majestic or magnificent monuments like Angkor Wat or Borobudur in Sarawak, the cultural achievements of indigenous people are by no means lacking. The huge burial poles (klirieng) carved by the Kajang to inter the bones of their dead aristocrats, the impressive hornbill images (kenyalang) elaborately carved by the lowland Iban in connection with their major Bird Festival (Gawai Burung) and the series of intricate sickness images (blum) carved by the coastal Melanau in connection with their healing ceremony, just to mention a few examples here are outstanding and perhaps some what unique in this part of the world.”

Klirieng milik kaum Punan yang tertua masih wujud dianggarkan dibina pada abad ke-17 (Nicolaisen 1976, Antonio Guerreiro—personal communication), manakala dalam kalangan kaum Kejaman sekitar abad ke-19. Catatan terawal mengenai klirieng kaum Punan terletak di Pandan yang masih wujud sehingga sekarang (Odoardo Beccari, 1904).

Di Baram budaya yang sama juga diamalkan oleh kaum Berawan tetapi ia bukan dipanggil klirieng tetapi disebut *lijeng* (Metcalf 1976). Secara fizikal saiz sesebuah *lijeng* hampir sama dengan klirieng, tetapi ukirannya agak berlainan. Klirieng dihasilkan daripada batang pokok belian, iaitu sejenis kayu keras yang tidak mudah reput disebabkan cuaca dan serangan serangga. Batang pokok ini ditebang dan diukir dengan motif-motif ukiran yang mempunyai makna yang tersendiri. Bahagian atas batang pokok diukir dan ditebuk untuk diletakkan tempayan yang memuatkan tulang-tulang pemimpin mereka yang sangat dihormati. Batu yang besar kemudiannya diletakkan di bahagian atas klirieng untuk kestabilan. Terdapat klirieng yang mencecah ketinggian sehingga 10 meter. Penghasilan klirieng dan mutu klirieng bergantung kepada kekayaan si mati. Jika si mati ialah pemimpin yang berpengaruh maka klirieng yang terhasil mestilah besar, tinggi berserta dengan ukiran yang indah. Menurut Nicolaisen (1984) klirieng ini mempunyai kaitan dengan simbol dan identiti etnik berkenaan:

“Klirieng is intimately linked with symbols of continued existence and hence the ultimate expression of the ethnic identity.”

Dalam konteks ini, Mashman (1987) menjelaskan bahawa upacara pengebumian menandakan kekayaan dan pengaruh pemimpin dalam etniknya seperti pernyataan seperti berikut:

“The funeral rite was also the expression of the wealth and political influence of a chief”

Klirieng, salong dan lijeng melibatkan hasil kerja pengukir-pengukir yang berpengalaman. Batang kayu klirieng, salong dan lijeng perlu dikeringkan dan digosok sebelum ukiran dipahat. Terdapat klirieng yang mengambil masa selama tiga tahun untuk disiapkan dan klirieng yang paling tua dianggarkan berusia 200 tahun (Chin dan Ingai, 1988). Gambar 1.1 menunjukkan klirieng yang ditempatkan di Punan Bah.

Gambar 1.1: Penyelidik Bersama Klirieng Punan Bah 1

Budaya mambina klirieng sudah beratus tahun tidak diamalkan berikutan tentangan dari pihak kerajaan Brooke (Winzeler 2004). Secara sejarahnya, dalam kalangan kaum Punan klirieng terakhir dibina di sungai Rejang (Bahagian Kapit) sekitar tahun 1894-1895, iaitu klirieng milik Balieng Saweang atau dikenali sebagai

Oman Merieng Balieng. Beliau meninggal dunia pada sekitar tahun 1892 (Nicolaisen 1976). Manakala di Sungai Kakus (Bahagian Bintulu), klirieng terakhir dibina pada tahun 1947. Walaupun dipanggil klirieng, ia sebenarnya bukan milik raja (*laja*) tetapi *panyien jian* (kerabat raja). Ukirannya juga agak berbeza dengan klirieng milik *laja*.

Corak penempatan di Daerah Belaga juga kini jauh telah berubah menyebabkan aspek kehidupan Orang Ulu turut berubah. Proses pembinaan projek Hidro Elektrik Bakun pada tahun 1998 telah menyebabkan 15 buah rumah panjang telah dipindahkan dari Hulu Batang Balui ke Skim Penempatan Sungai Asap. Skim penempatan ini merupakan satu projek yang terancang dan budaya maju yang bersesuaian dengan statusnya sebagai daerah kecil Sungai Asap. Terbinanya Lebuhraya Bintulu-Bakun pada pertengahan tahun 2000 menyebabkan kumpulan etnik Orang Ulu berpecah dan menjadikan kehidupan mereka jauh berbeza daripada kehidupan asal. Banyak aspek kebudayaan, adat istiadat, kraf tangan dan amalan hidup Orang Ulu telah tenggelam akibat arus pemodenan yang tidak dapat dielakkan.

Faridah Sahari (2013) menyatakan bahawa peningkatan sumber ekonomi, tahap pendidikan yang tinggi dan perubahan global telah menyebabkan Orang Ulu terpisah daripada nilai kehidupan, budaya dan adat yang diwarisi oleh nenek moyang mereka seperti dijelaskan dalam pernyataan berikut:

“Involment of these indigenous people in the market economy, education and globalization have been a major influence for rapid abandonment of the traditional way of life and livelihood; essentially detaching themselves from the value, culture and heritage of their ancestors.”

Klirieng, salong dan lijeng yang usianya lebih daripada satu abad ditinggalkan tanpa cuba dikupas keunikan dan motif-motif yang tersurat. Kebanyakan klirieng, salong dan lijeng kini hanya terbiar di hutan-hutan tebal yang kini diselubungi oleh paku pakis sehingga motif ukirannya gagal dikesan. Nilai estetika ukiran klirieng, salong dan lijeng perlu dikupas dan didokumentasikan agar generasi muda tidak lupa tradisi mereka.

Dalam kajian ukiran klirieng, salong dan lijeng, Daerah Belaga dan Baram menjadi pilihan kerana klirieng, salong dan lijeng yang menjadi subjek kajian berasal dari Belaga dan telah didirikan oleh masyarakat Punan, Kejaman dan Berawan. Di samping itu responden-responden kajian ini juga sebilangnya berasal dari Daerah Belaga. Pengukir-pengukir klirieng yang merupakan generasi terakhir yang mengukir klirieng juga berasal dari Daerah Belaga. Menurut Markus Mally (2015), Orang Ulu pakar dalam penghasilan reka bentuk yang pelbagai. Cara mereka bekerja membayangkan pengukir berkenaan sedang berusaha mencipta corak yang telah ditetapkan dalam minda mereka dan ia jelas dapat dilihat seperti berikut:

Some Orang Ulu men were well known as experts in production of design, and such men could produce a wonderful variety, all or most being well known conventions. Their mode of working frequently implies that the artist is working to a pattern, mentally fixed and clearly visualized.

Oleh itu adalah rasional Daerah Belaga, Sarawak dijadikan sebagai lokasi kajian yang utama dan ukiran klirieng Orang Ulu dijadikan objek kajian. Lokasi

Daerah Belaga dan klirieng, salong dan lijeng yang ditemui dapat dilihat pada Peta 1.1.

Klirieng, salong dan lijeng ukiran etnik Punan, Kejaman dan Berawan didapati mempunyai nilai estetika yang tinggi. Perkataan “*aesthetic*” bermaksud manusia yang terlatih untuk membuat tanggapan terhadap keindahan. Manusia yang hidup dalam pelbagai zaman, budaya, suasana dan pengaruh mempunyai pendirian yang subjektif dan relatif terhadap sesuatu yang disebut indah, sama ada yang indah itu berbentuk kebendaan atau mujarad.

Perkataan estetis (*aesthetica*) pertama kali telah diperkenalkan oleh ahli falsafah Jerman, Alexander Gottlieb Baumgarten (1714–1762). Istilah ini berasal daripada bahasa Yunani kuno, iaitu *aisthesis* yang membawa erti kepekaan (Abdul Kadir, 1975). Herbert Read dalam bukunya “*The Meaning Of Art*” menjelaskan bahawa estetika ialah seni yang dapat diamati dan difahami melalui indera mata manakala Aquina pula merumuskan estetika ialah sesuatu yang menyenangkan apabila dilihat (Dharsono, 2004). Menurut Friedrich Hegel (1770-1831), seorang ahli falsafah Jerman pula menggunakan istilah estetika semasa beliau merujuk tulisan-tulisannya tentang seni. John Dewey (1859-1952) pula menjelaskan, estetika ialah satu sistem pengkajian seni yang dianggap sebahagian daripada satu ekspresi yang mencangkupi semua makna, sama ada pada peringkat pengalaman dan luaran (Hamidah Abdul Hamid, 1995).

Konsep estetika tidak memihak kepada mana-mana fahaman. Sesuatu perkara ataupun aktiviti dapat diapresiasi bukan sahaja dari segi fungsinya, kehalusan seninya, menarik ataupun mempunyai maksud tertentu tetapi juga sebagai sumber kepuasan dalam sesuatu yang dihargai kerana sifat-sifat yang tertentu dan orang yang melihatnya berasa puas dan bukan kerana sebab-sebab lain.

1.2 Pernyataan Masalah

Henry (1968) dalam penulisannya “ *The Natives Of Sarawak and British North Borneo* ” melihat klirieng sebagai simbol penyatuan semua etnik kerana semua etnik Orang Ulu telah bersatu dalam penghasilan klirieng pemimpin terulung mereka, *Tuliu Kebiang*. Ia terhasil daripada kayu belian yang dibawa lebih kurang 30 kilometer dari tapak pembinaan. Penghasilannya memakan masa selama 3 tahun dan membabitkan begitu ramai tenaga kerja. Batu yang besar untuk diletakkan di atas klirieng pula terpaksa dipotong dengan kapak dan batu keras sebelum diletakkan di atas rakit yang dibina khusus sebelum ditarik beramai-ramai melawan arus Sungai Rejang. Setiap kali air surut operasi menarik ini terpaksa dihentikan. Golongan wanita bekerjasama menanam ubi dan tebu di sepanjang perjalanan untuk dijadikan makanan pekerja. Penghasilan klirieng ini adalah satu kerja yang amat sukar. Lebih menarik lagi hamba perempuan Tuliu Kebiang dijadikan korban dan ditanam di bawah klirieng. Tulang mayat Tuliu Kebiang anaknya dan ibu mertuanya turut disimpan dalam tempayan sebelum dimasukkan ke dalam lubang klirieng. Menurut Henry (1968), masyarakat tempat menyatakan bahawa pada hari batu besar diletakkan di atas klirieng, seluruh kawasan itu bergegar dan boleh dirasakan sehingga ke Indonesia.

Namun demikian, akibat arus pemodenan klirieng, salong dan lijeng tidak lagi diwarisi oleh generasi terkini sebagai simbol penyatuan dan amalan ritual. Kini tidak banyak klirieng, salong dan lijeng yang boleh ditemui kerana kebanyakannya telah musnah, pupus dan ada yang terbakar dalam kebakaran hutan. Di samping itu, klirieng, salong dan lijeng yang dianggap sebagai peninggalan sejarah Orang Ulu telah

dijual oleh pemimpin terdahulu daripada pihak lain dan gagal dikesan sehingga sekarang. Klirieng salong dan lijeng dilihat sebagai keranda yang berdiri mencakar langit dengan ukiran yang sukar dipahat oleh generasi moden. Bahan-bahan bertulis yang diperoleh sehingga kini menganalisis klirieng berdasarkan media pembuatan, proses penghasilan, tenaga kerja atau pengukir dan pemilik klirieng serta etniknya. (Ding Seling, 2014).

Berdasarkan sorotan kajian (Bab 2), didapati bahawa klirieng, salong dan lijeng dikaji sebagai simbol penyatuan, peranan dan bentuk arca, objek ritual dan hasil kraf tangan dalam kebudayaan Orang Ulu. Bahan bertulis secara ilmiah yang membincangkan nilai estetika dan motif ukiran klirieng, salong dan lijeng amat jarang ditemui. Klirieng, salong dan lijeng pula kini tidak lagi dihasilkan dan jika kajian ini tidak dilaksanakan sekarang maka maklumat yang tepat sukar diperoleh pada masa akan datang.

Selain itu, persoalan yang mendorong kepada kajian terhadap klirieng, salong dan lijeng Orang Ulu ini adalah kerana belum ada pengkaji yang menganalisis klirieng berdasarkan estetika dan motif-motif ukirannya yang dilihat dari perspektif institusi sosial. Pengetahuan dan maklumat mengenai klirieng, salong dan lijeng Orang Ulu ini sukar diperoleh kerana tiada dokumen yang khusus yang boleh dijadikan sumber rujukan. Pelbagai persoalan perlu dijawab agar masyarakat kini mengetahui keistimewaan klirieng, salong dan lijeng Orang Ulu sebagai satu dokumentasi.

1.3 Objektif Kajian

Objektif kajian ini adalah seperti yang tertera di bawah:

- I. Mengenal pasti bentuk-bentuk klirieng, salong dan lijeng yang diukir oleh Orang Ulu di Daerah Belaga dan Baram
- II. Menganalisis motif-motif ukiran klirieng, salong dan lijeng dalam konteks institusi sosial Orang Ulu di Daerah Belaga dan Baram
- III. Menghuraikan nilai-nilai estetika yang terdapat dalam ukiran klirieng, salong dan lijeng dalam konteks institusi sosial Orang Ulu di Daerah Belaga dan Baram

1.4 Persoalan Kajian

Persoalan yang dikemukakan untuk mencari jawapan dalam kajian ini adalah seperti berikut:

- I. Apakah bentuk ukiran klirieng, salong dan lijeng yang diukir oleh Orang Ulu di Daerah Belaga dan Baram?
- II. Bagaimanakah motif-motif ukiran klirieng, salong dan lijeng dalam konteks institusi sosial Orang Ulu di Daerah Belaga dan Baram?
- III. Bagaimanakah nilai-nilai estetika yang terdapat pada ukiran klirieng, salong dan lijeng Orang Ulu di Daerah Belaga dan Baram diuraikan dalam konteks institusi sosial ?

1.5 Kepentingan Kajian

Penyelidik mendapati maklumat terperinci tentang klirieng, salong, lijeng amat sukar untuk diperoleh. Maklumat tepat mengenai klirieng, salong dan lijeng yang disimpan di muzium Sarawak agak sukar diperoleh. Dokumen bertulis pula kurang menyentuh peranan dan kepentingan klirieng kepada masyarakat Sarawak. Kekurangan dalam aspek ini memberi dorongan kepada penyelidik untuk mengumpul maklumat dan menghasilkan satu kajian yang lengkap mengenai klirieng di Sarawak. Pengumpulan bahan-bahan melalui kajian ini diharapkan dapat menjaga warisan Sarawak daripada terpusus.

Sarawak merupakan salah sebuah negeri yang kaya dengan khazanah seni klirieng tetapi kurang didokumentasikan oleh masyarakat tempatan mahupun masyarakat dari Semenanjung Malaysia. Oleh itu kajian ini diharapkan dapat memberikan sedikit sebanyak maklumat bertulis kepada generasi muda dan para pelancong terhadap etnik-etnik di Sarawak yang telah sekian lama mengamalkan adat-adat yang berkaitan dengan klirieng, salong dan lijeng di Sarawak.

Kesemua informan berasal dari daerah Belaga dan Baram, Sarawak. Klirieng, salong dan lijeng ini juga dikatakan makam terakhir yang telah dihasilkan. Pengukir Klirieng yang kaum Punan dahulu kala dipanggil tukuoang dan kemahiran mengukir diwarisi secara turun temurun. Tambahan pula dalam kaum Punan hanya seorang

sahaja pengukir klirieng iaitu Kojan Kavang(Nicolaisen & Sorensen,1991) yang masih hidup.

Sepanjang penyelidikan dijalankan tidak ada klirieng baharu yang dihasilkan. Hal ini merupakan satu bukti yang kukuh bahawa sejarah ukiran klirieng dan penghasilan klirieng hampir pupus. Dua daripada tiga orang pengukir yang telah menghasilkan klirieng di Muzium Negara juga telah meninggal dunia. Hanya seorang sahaja pengukir yang masih hidup. Situasi ini memberi gambaran bahawa penghasilan klirieng ini kian pupus dan kemahiran pengukirannya juga tidak diturunkan dari satu generasi ke generasi yang lain.

Memandangkan ramai Orang Punan, Kejaman dan Berawan kini telah memeluk agama Kristian dan tidak mengamalkan adat istiadat pengebumian ala animisme maka penghasilan klirieng terbantut. Agama Kristian juga mempunyai prinsip iaitu semua manusia mempunyai taraf yang sama dan tiada status antara mereka. Kaedah ini amat berbeza dengan konsep klirieng, salong dan lieng itu sendiri yang menjelaskan status si mati. Pandangan-pandangan mengikut agama kini telah menyebabkan klirieng, salong dan lieng tidak mendapat perhatian dalam masyarakat Orang Ulu sendiri.

Tambahan pula, generasi muda masyarakat Orang Ulu kini berpendidikan tinggi dan mereka kurang berminat dalam hal-hal berkaitan pengukiran. Generasi baharu ini kurang memberi perhatian kepada khazanah dan warisan lama yang perlu

dipelihara. Ramai dalam kalangan mereka berkhidmat di sektor swasta dan sektor kerajaan.

Penyelidik juga mendapati kajian ini penting kepada negara memandangkan klirieng boleh menjadi satu simbol identiti negara. Klirieng berpotensi untuk menjadi lambang atau simbol kemegahan dan identiti negara memandangkan rupa bentuknya yang besar dan tinggi serta ukiran-ukirannya yang mempunyai ciri-ciri yang unik. Hal ini juga serba sedikit dapat menggambarkan asal usul masyarakat di Sarawak dan cerminan bahawa Sarawak kaya dengan pelbagai tradisi dan adat istiadat.

Kajian ini juga diharapkan akan dapat memberi pengiktirafan kepada ukiran klirieng seperti mana yang telah diilhamkan oleh Nancy Ariani, Cristina Eghenter dan Chris Greenwood (2004). Menurut beliau hasil ukiran klirieng ini mempunyai keistimewaannya dengan hasil ukiran etnik asli dari kawasan lain. Dengan penghasilan kajian ini diharapkan klirieng mendapat perhatian pihak UNESCO (*United Nations Educational, Scientific and Cultural organization*) dan diberi taraf (*heritage*) iaitu simbol warisan Orang Ulu yang patut dipelihara.

1.6 Batasan Kajian

Kajian yang dihasilkan ini juga mempunyai batasan yang tersendiri. Ia melibatkan hasil penerokaan sejarah masyarakat Orang Ulu Sarawak. Penerokaan ini mengambil

kira klirieng-klirieng yang berusia 100 tahun ke atas, contohnya klirieng-klirieng di Rumah Panjang Punan Bah, Rumah Panjang Kejaman Lasah, Long Segaham, Sungai Rejang Sarawak. Kajian ini melibatkan tujuh buah klirieng, salong dan lijeng yang ditemui di Daerah Belaga dan Baram ia telah diukir oleh masyarakat Orang Ulu.

1.7 Kerangka Teori dan Kerangka Konseptual Kajian

1.7.1 Kerangka Teori

Kajian estetika ukiran klirieng, salong dan lijeng dalam konteks institusi sosial Orang Ulu di Daerah Belaga Sarawak “Prinsip Estetika Melayu Zakaria Ali” (1989) dan Institusi Sosial dari Hobbs dan Blank (1972) telah digunakan. Walaupun terdapat banyak teori estetika Barat namun prinsip estetika Melayu Zakaria Ali menjadi pilihan kerana Daerah Belaga terletak dalam ruang lingkup kepulauan Melayu.

Mengikut Alfred Russel (1869), Kepulauan Melayu meliputi Malaysia, Singapura, Indonesia, Filipina, Brunei dan Timor Leste. Oleh yang demikian kepulauan ini semestinya mempunyai serba sedikit persamaan dari segi seni budaya dan seni ukir. Motif-motif yang terdapat pada ukiran klirieng Orang Ulu adalah berasal dari motif fauna dan flora menurut Zakaria Ali (1989), Objek-objek yang diukir oleh seniman Melayu mempunyai motif-motif dari alam semula jadi

termasuklah pokok kolan, pucuk kacang, pucuk rebung, bayan kukur, daun setulang, awan selimpat, awam telipok, daun keluduk, bunga kiambang dan lain-lain. Nyatalah, alam semula jadi adalah sumber inspirasi kepada pengukir dan seniman Melayu.

Mengikut Zakaria Ali (1989), ukiran Melayu juga terdiri daripada ukiran yang cekung dan cembung (relief) seperti dijelaskan dalam pernyataan berikut:

Ukiran Melayu rata-rata menggunakan teknik separuh timbul dan timbulan dangkal. Keadaan ini menyebabkan adanya kecenderungan untuk mendapatkan kesan tampakan yang berbentuk timbul silap atau tembusan tembus.

Aspek ini juga dapat dilihat dengan jelas dalam ukiran klirieng Orang Ulu.

Masyarakat Orang Ulu berasal dari rumpun kepulauan Melayu. Oleh hal yang demikian seni ukir mereka juga mempunyai persamaan dengan unsur-unsur kesenian Melayu seperti yang telah dijelaskan oleh Zakaria Ali (1989). Oleh itu adalah wajar pemilihan prinsip estetika Melayu sebagai teori utama dalam kajian ini.

Zakaria Ali (1989) telah mengemukakan “6 prinsip estetika Melayu”, iaitu prinsip halus, prinsip berguna, prinsip bersatu, prinsip berlawanan, prinsip berlambang dan prinsip bermakna. Keenam-enam prinsip ini amat sesuai untuk menganalisis estetika ukiran klirieng, salong dan lijeng Orang Ulu.

Prinsip halus Zakaria Ali (1989) menekankan aspek pembuatan teliti dan bahan yang sesuai digunakan. Hal ini juga melibatkan daya kreatif yang amat diperlukan untuk mencipta sebarang objek seni bagi yang sempurna. Konsep prinsip halus ini telah disentuh oleh Emmanuel Kant (1724- 1804) dan Friedrich Schiller (1759- 1805) dalam memberikan pengertian terhadap makna estetika.

Prinsip kedua merupakan prinsip berguna yang bermaksud setiap karya seni atau objek seni yang dihasilkan mempunyai fungsi. Objek seni yang dihasilkan bukan sahaja indah dipandang malah selesa dipegang. Objek seni ini bukan sahaja digunakan secara individu tetapi digunakan oleh semua golongan masyarakat. Sikap kerjasama dan tolong-menolong dapat dilihat dalam penghasilan objek seni ini.

Prinsip bersatu merupakan prinsip ketiga yang telah dikemukakan oleh Zakaria Ali dalam memberi pentakrifan terhadap maksud estetika. Ia bermaksud keharmonian sesuatu karya seni. Karya seni atau arca-arca yang dihasilkan mempunyai integrasi antara alam dalam dan alam luaran dicipta. Dicipta juga satu kepadanan antara lambang dengan makna. Konsep integral yang dikemukakan ini adalah sama dengan pandangan George Santayana (1863- 1952) dan Benedetto Croce (1866- 1952), iaitu estetika dilihat sebagai sesuatu yang melibatkan pengamatan deria. Kebiasaanya prinsip ini dilihat dari segi penggunaan warna dan corak yang dihasilkan melalui karya objek berkenaan.

Prinsip yang seterusnya ialah prinsip berlawanan yang melibatkan permukaan yang kasar dan licin. Adanya pertentangan yang terkawal antara dua atau lebih jenis

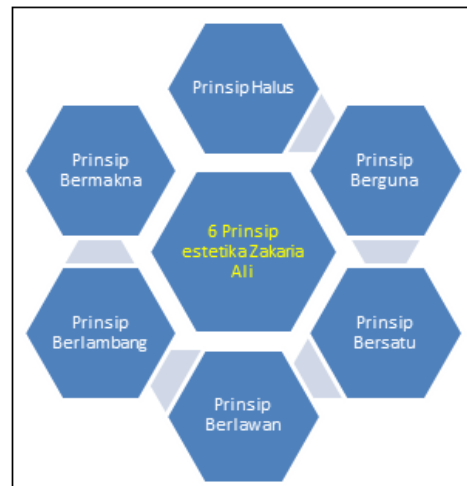
permukaan, iaitu licin, kusut lekuk, alun, ombak dan junam. Saingan digalakan antara dua jenis permukaan yang berbeza yang sengaja diletakkan sebelah-menyebelah. Tujuannya bukan untuk mendapatkan kesan yang janggal tetapi semata-mata untuk mewujudkan suasana yang tegang. Setiap permukaan yang kasar dan licin akan menimbulkan kesan ketegangan yang menjurus kepada kesan penyudahan objek seni yang menarik. Penyudahan yang baik dan sempurna terhasil daripada jenis-jenis permukaan yang berbeza. Aspek ragam hias juga dapat dibincangkan dalam prinsip ini.

Prinsip perlambangan merupakan satu lagi prinsip estetika yang telah dikemukakan oleh Zakaria Ali. Hasil-hasil karya seni atau objek seni sering dikaitkan dengan prinsip perlambangan. Setiap ukiran yang terdapat pada arca-arca mempunyai perlambangan yang mewakili adat dan kepercayaan masyarakat berkenaan. Prinsip ini memberi gambaran yang sama dengan pendapat John Dewey (1859-1952), iaitu nilai estetika dinilai dari perspektif pengetahuan, cita rasa dan konteks budaya. Dalam menentukan nilai estetika, prinsip berlambangan yang mengambil kira adat kepercayaan dan budaya perlu diambil kira.

Prinsip estetika yang keenam merupakan prinsip bermakna. Prinsip bermakna ialah penilaian objek seni yang wujud secara intrinsik dan ekstrinsik. Motif-motif ukiran dengan unsur-unsur fauna dan flora dapat dilihat pada ukiran. Bukan mudah mengenal pasti jenis-jenis tumbuhan yang diukir. Orang yang tahu pun perlu mengulangi apa-apa yang diketahui. Sekali pandang, hasil ukiran atau tulisan nampak mudah tetapi untuk mengenalinya adalah sukar. Makna sesuatu karya seni akan

pupus jika tidak dipelajari oleh generasi yang selanjutnya. Keenam-enam prinsip estetika Zakaria Ali dapat dilihat dalam Rajah 1.2.

Rajah 1.2: Prinsip Estetika Zakaria Ali (1989)

Di samping menggunakan enam prinsip estetika Zakaria Ali, nilai estetika klirieng, salong dan lijeng masyarakat Orang Ulu di Daerah Belaga juga perlu dikaji dalam konteks institusi sosial. Kebudayaan dan institusi sosial dalam sesuatu masyarakat memainkan peranan dalam memberikan pengertian estetika seni karya kelompok berkenaan. Dalam konteks ini Wright Mills (1959) berpendapat bahawa gaya hidup seseorang individu tidak boleh difahami dengan tepat tanpa merujuk institusi sosial individu berkenaan.

“The life of an individual cannot be adequately understood without reference to the institutions within which his biography is enacted”

Ahli-ahli antropologi seperti Poul Horton dan Chester Hunt telah mengklasifikasikan tiga elemen yang terdapat dalam institusi sosial (Hobbs dan Blank, 1978). Ketiga-tiga elemen yang dimaksudkan adalah seperti yang berikut:

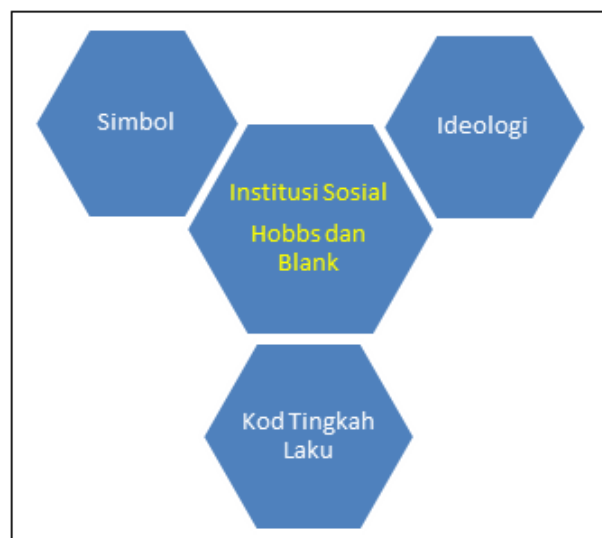
- I. Simbol (*symbol*)
- II. Kod tingkah laku (*code of behavior*)
- III. Ideologi (*Ideologies*)

Setiap masyarakat atau institusi sosial mempunyai simbol yang tersendiri. Simbol mempunyai makna tertentu yang hanya akan difahami oleh kelompok berkenaan. Simbol hadir dalam bentuk ragam hias, motif dan warna-warna yang sesuai dengan maknanya. Simbol institusi ini boleh terdiri daripada benda (klirieng), pakaian khas, lambang dan patung- patung. Simbol sesuatu institusi sosial ini biasanya telah tertanam dalam minda masyarakat atau kelompok berkenaan.

Kod tingkah laku dalam sesuatu institusi sosial ialah perilaku ahli institusi berkenaan apabila berinteraksi sesama sendiri. Kod tingkah laku ini juga merujuk kumpulan yang memiliki agama yang sama dan ajaran yang sama untuk meneruskan kehidupan harian. Kod tingkah laku ini boleh dibahagikan kepada dua, iaitu formal dan informal. Formal bermaksud hal-hal yang melibatkan status perkahwinan, upacara keagamaan dan sumpah setia pada institusi serta masyarakat. Manakala tingkah laku informal pula melibatkan tradisi yang diamalkan sejak turun temurun yang diwarisi dari satu generasi ke generasi yang lain, adat dan kepercayaan, pantang larang dan rutin kehidupan harian yang tidak boleh diingkari.

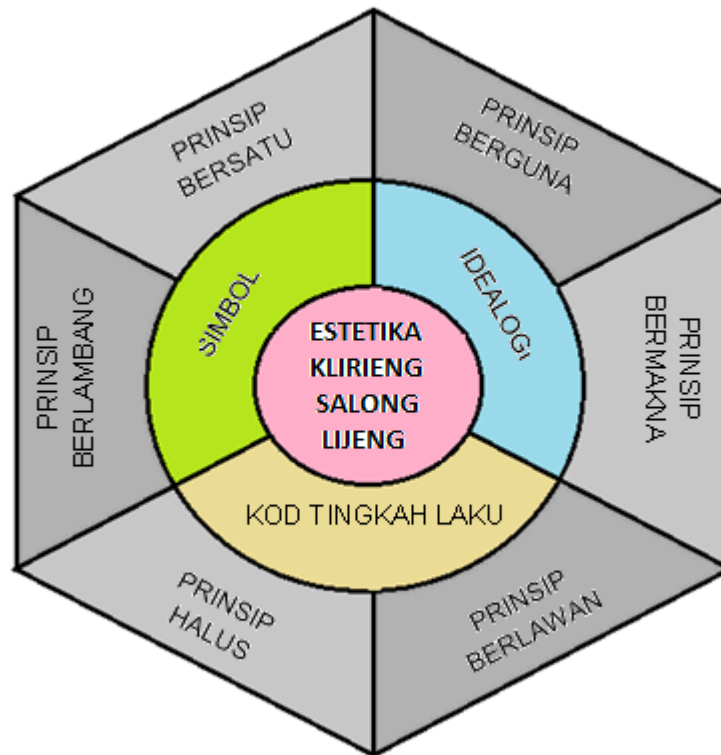
Ideologi pula terbentuk daripada norma-norma yang menjadi pedoman orang-orang yang menganggotai institusi sosial berkenaan. Ideologi ini terdiri daripada nilai-nilai pegangan, dan amalan yang telah berakar umbi dalam masyarakat sehingga ia membentuk satu sistem (Rajendra Sharma dan Rachana Sharma 1997). Dalam masyarakat Orang Ulu di daerah Belaga norma yang mengatur kehidupan mereka ialah pegangan kepada semangat animisme. Maka ia menjadi ideologi intitusi masyarakat berkenaan. Ideologi ini juga terbina daripada struktur sosial, ekonomi, dan politik institusi sosial berkenaan. Tiga elemen yang terdapat dalam institusi sosial Hobbs dan Blank (1978) dapat dilihat dalam Rajah 1.3.

Rajah 1.3: Elemen-elemen institusi sosial
Hobbs dan Blank (1989)

Kajian estetika ukiran klirieng, salong dan lijeng dalam konteks institusi sosial Orang Ulu di Daerah Belaga ini melibatkan gabungan enam prinsip estetika Zakaria Ali (1989) dan tiga elemen institusi sosial yang telah dikemukakan oleh Poul

Horton dan Chester Hunt (Hobbs dan Blank, 1972). Kerangka teori gabungan ini dapat dilihat pada Rajah 1.4.

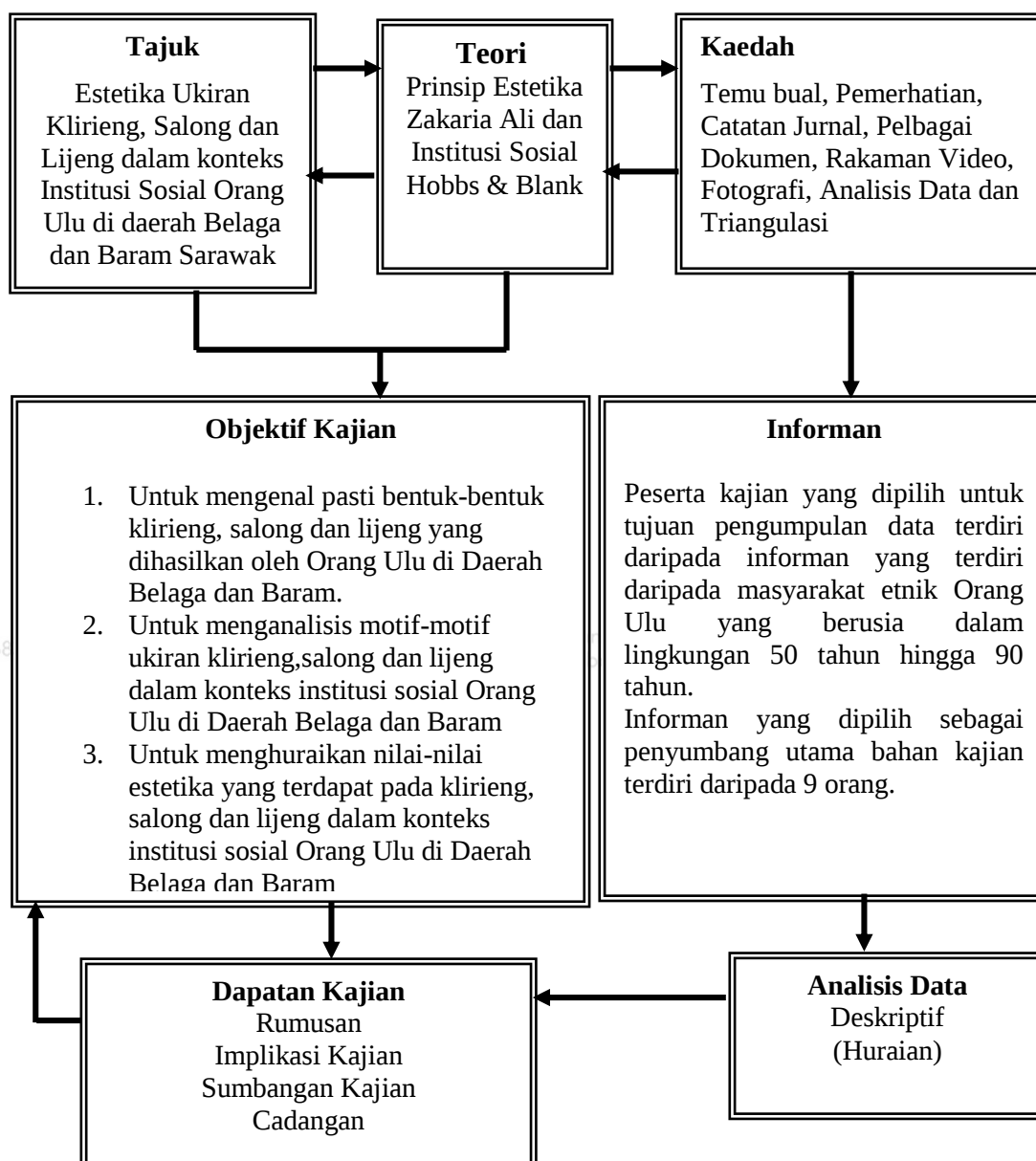

Rajah 1.4 : Kerangka teori estetika klirieng, salong dan lijeng Orang Ulu yang diadaptasi dari prinsip estetika Zakaria Ali (1989) dan Institusi Sosial dari Hobbs dan Blank (1972).

Dalam kajian ini prinsip halus Zakaria Ali (1989) telah digunakan untuk mengenal pasti dan perincian rupa bentuk fizikal ukiran klirieng, salong dan lijeng Orang Ulu manakala elemen-elemen institusi sosial Hobbs dan Blank (1972) pula digunakan dalam menginterpretasi motif-motif ukiran klirieng Orang Ulu Sarawak.

1.7.2 Rangka Konseptual Kajian

Kerangka konsepsi kajian ini adalah berdasarkan Rajah di bawah.

Rajah 1.5 : Rangka Konseptual Kajian

1.8 Istilah Operasional

Istilah operasional menjelaskan beberapa istilah yang menjadi kata kunci dalam kajian ini. Antara kata kunci yang dimaksudkan adalah seperti yang berikut:

1.8.1 Estetika

Estetika bermaksud keindahan sesebuah karya seni. Menurut John Dewey (1989) estetik bermaksud sistem pengkajian seni yang dianggap sebagai satu ekspresi yang mencangkupi semua makna: sama ada di peringkat pengalaman dan luaran atau persekitaran (Abu Talib Putih, 1997). Dalam kajian ini penyelidik akan membincangkan keindahan seni ukiran yang terdapat pada ukiran klirieng, salong dan lijeng yang dihasilkan oleh Orang Ulu berdasarkan kepada prinsip estetika Zakaria Ali (1989) dan Institusi sosial (Hobbs dan Blank, 1978).

1.8.2 Institusi Sosial

Istilah institusi sosial berasal daripada perkataan Inggeris, iaitu “Social Institution”. Dalam Bahasa Indonesia institusi sosial dikenali sebagai pranata sosial (Koentjaraningrat, 1980). Institusi sosial dapat memberikan pedoman, menjaga keutuhan dan integrasi masyarakat serta memberikan pegangan kepada masyarakat.

Menurut ahli antropologi Paul B. Horton dan Chester Hunt (1980), institusi sosial ialah satu sistem norma untuk mencapai tujuan atau kegiatan yang dipandang penting oleh masyarakat.

Leopold Von Wiese dan Howard Becker H. Page pula mendefinisikan institusi sosial sebagai proses hubungan manusia antara manusia dan kelompok manusia yang berfungsi untuk memelihara hubungan tersebut serta pola-polanya, sesuai dengan kepentingan manusia dan kelompoknya (John, 1998). Manakala Robert MacIver dan Charles H. Page pula mendefinisikan institusi sosial sebagai tatacara atau prosedur yang telah dicipta untuk mengatur hubungan antara manusia yang hidup berkelompok dalam suatu kelompok masyarakatan (Gerard L. , 1985).

Dalam kajian ini nilai estetika klirieng perlu dilihat dari konteks institusi sosial kerana ia melibatkan simbol, kod tingkah laku dan ideologi yang membentuk motif-motif ukiran pada klirieng.

1.8.3 Klirieng, Salong dan Lijeng

Klirieng merupakan binaan objek tinggi yang dikelilingi dengan ukiran yang berfungsi sebagai tempat untuk menyimpan tempayan. Tempayan ini mengandungi rangka (bones). Tempayan yang mengandungi rangka si mati dipanggil “*tajau limen*”

*“Kelirieng are huge burial pole that can be found in Sarawak.
They are ornately caved by the various indigenous tribes”*

(Traditional Burial Column of Borneo, Malaysia)

Tempayan disimpan di dalam klirieng diisi dengan tulang-tulang manusia dikutip dari keranda. Kebiasaannya tempayan akan diletakkan di dalam klirieng dan klirieng didirikan di perkarangan rumah panjang. Klirieng dipercayai memberikan perlindungan dan menjaga penguni rumah panjang dari roh-roh jahat. Selain itu ia juga berfungsi sebagai makam (mausoleum) untuk (raja) kaum Punan dan ia tidak boleh didirikan di kawasan perkuburan orang ramai. Klirieng juga berfungsi sebagai “penanda kawasan”(tadak baliu). Setiap kawasan (baliu) yang diduduki oleh kaum Punan memiliki penanda yang berupa klirieng- makam “*laja*” komuniti tersebut.

Nicalaisen (2003) menerangkan bahawa selepas kematian pemimpin mereka masyarakat Punan Bah akan mengadakan upacara pengebumian kedua dengan menyediakan tiang kematian (klirieng) agar roh si mati melindungi mereka. Tiang kematian (klirieng) ini akan dihiasi dengan ukiran figura manusia yang menggambarkan jantina dan kekayaan si mati seperti dijelaskan dalam pernyataan berikut:

“After the secondary burial, Punan Bah (Orang Ulu) used to erect wooden burial pillars for putting the remain of deceased aristocrats on top of them. The pillars are decorated with carvings of human figures that represent sexuality and fertility”

Salong milik etnik Kejaman dan lijong milik etnik Berawan juga mempunyai fungsi yang lebih kurang sama dengan etnik Punan.

1.8.4 Orang Ulu

Orang Ulu Sarawak merupakan satu kumpulan masyarakat di Sarawak yang dianggotai oleh pelbagai etnik. Steiner (2007) menjelaskan bahawa:

“Orang Ulu literally means people of the upper river, by definition people of jungle”

Mereka digelar sebagai Orang Ulu kerana tinggal di kawasan hulu sungai di kawasan pedalaman. Selain itu, mereka juga digelar sebagai Orang Ulu oleh masyarakat luar kerana sering membawa barang-barang dagangan dari kawasan pedalaman untuk diniagakan melalui pengangkutan sungai. Dalam konteks kajian ini

Orang Ulu yang dimaksudkan terdiri daripada etnik Punan, Kejaman dan Berawan.

1.9 Implikasi Kajian

Berdasarkan dapatan kajian di Bab 4 dan Bab 5, maka dapatlah diuraikan implikasi kajian ini terhadap seni ukiran klirieng, salong dan lijong Orang Ulu. Seni estetika klirieng, salong dan lijong, telah diuraikan mengikut prinsip estetika Zakaria Ali (1989) dan ciri-ciri institusi sosial Hobbs dan Blank (1972). Melalui percantuman kedua-dua elemen ini nilai estetika klirieng, salong dan lijong diuraikan dari segi keindahan ukiran dan juga amalan sosio budaya masyarakat. Setiap motif yang terdapat pada ukiran klirieng mempunyai nilai simbol dan ideologi etnik (tersurat).

Ilmu yang diperolehi dari hasil kajian ini dapat dimanfaatkan oleh etnik Orang Ulu dengan dijadikan sebagai salah satu sumber rujukan.

Motif-motif yang terdapat pada klirieng, salong dan lijeng masih diamalkan sehingga kini dalam penghasilan kraf-kraf tradisional Orang Ulu. Antara motif-motif yang digunakan adalah motif figura (alat pembawa bayi, motif burung kenyalang (pusara/bumbung rumah), motif kelawit-kawit (kerusi), motif naga (mandau) dan lain-lain. Sehubungan itu kajian ini menghuraikan nilai sosial dan ideologi masyarakat Orang Ulu dan ia amat berbeza daripada etnik-etnik lain di Sarawak.

Kajian ini memberi penekanan kepada pengembangan teori, kepentingan praktis dan pelestarian motif-motif ukiran klirieng, salong dan lijeng wajar dipelihara dan dilestarikan. Ia merupakan antara penyebab mengapa kajian nilai-nilai estetika klirieng dalam konteks institusi sosial orang Ulu sangat penting untuk dikaji.

1.10 Kesimpulan

Dalam kajian estetika ukiran klirieng, salong dan lijeng Orang Ulu dalam konteks institusi sosial di Daerah Belaga Sarawak, latar belakang kajian dan pernyataan masalah yang dikemukakan telah memberikan jurang kajian (research gap) mengapa kajian ini perlu dilaksanakan. Pengukiran klirieng, salong dan lijeng dan motif-motif yang terdapat di dalamnya perlu dikupas secara terperinci dalam

konteks institusi sosial agar keistimewaannya lebih menyerlah dan menampilkan kelainan jika dibandingkan dengan klirieng-klirieng yang dihasilkan di kepulauan Kalimantan mahupun kepulauan Indonesia.

